

WOJCIECH GAJEWSKI

Uniwersytet Gdański

Instytut Historii

e-mail: wojciech.gajewski@ug.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2958-6143

DOI: 10.34813/ptr3.2021.11

## Charyzmaty w świadectwach epoki ojców apostoelskich

Charismata in the testimonies of the age of Apostolic Fathers

---

**Abstract.** Many very interesting documents originate from the end of the first and beginning of the second century. Among them *Didache*, *Ignatiana*, *Prima Clementis* and the *Letter of Barnaba* deserve special attention. This article presents analysis of writings, concentrating on occurrences of charismata and their intensity. The result of this research confirms their presence in different social environments: in Syro-Palestine ecclesias, Anatolia as well as in Italy. The aforementioned documents not only use the lexeme charima/ta, but also indicate significant role of the itinerant charismatics in that time. For this reason the author of *Didache* recommends, among others, close cooperation of local community with the itinerant charismatics. Also the charismatic triad: apostles – prophets – teachers is often mentioned. High concentration of the “spiritual gifts of grace” can also be found in *The Shepherd* by Hermas. Apart from visions, both in consciousness and in sleep, which the author experiences, he writes about prophets. Both of the mentioned writings contain warnings against false prophets, what by itself confirms the wide presence of this gift in Christianity from the turn of 1st and 2nd century. Other authors in their writings also confirm occurrences of charismata.

**Keywords:** Apostolic Fathers, charismata, spiritual gifts of grace, prophets.

**E**kklesia<sup>1</sup> narodziła się w wyniku głoszenia kerygmatu przez grono charyzmatycznych apostołów, proroków i nauczycieli, którzy począwszy od Jerozolimy, rozpoczęli budowanie i organizowanie wspólnot ukrzyżowanego Mesjasza, stając się ich fundamentem (Theißen, 2004, s. 18). W Nowym Testamencie (NT) leksem „charisma” występuje 17 razy<sup>2</sup>. W zdecydowanej większości pojawia się w *Corpus Paulinum*, tylko raz występuje poza tym zbiorem (1 P 4:10).

Roman Bartnicki (2006, s. 177, por. nota 20–22), na postawie leksykonów Liddell-Scotta (Liddell, Scott, Jones, McKenzie, 1996, s. 1979) i Bauera (Bauer, 1971, s. 1737), podkreśla, że w grece pozabiblijnej termin występuje wyłącznie w pismach Filona (dwukrotnie<sup>3</sup>) i w Septuagincie (również dwukrotnie). Wątpliwości wzbudzają występowania, co podkreślają badacze dzieł Filona (Potts, 2009, s. 35, por. nota 34 i 35), jak i fakt, że w LXX termin pojawia się wyłącznie w *lectiones variantes*, uważanych za nieautentyczne (Syr 7,33 [Kodeks S] i 38,30 [Kodeks B i niektóre minuskuły]). Prowadzi to część badaczy do przekonania, że to Paweł jest twórcą tego neologizmu. Taką opinię wyrażał między innymi polski biblista Józef Kudasiewicz (1979, s. 99).

W węższym znaczeniu za „charismata” uchodzą nadnaturalne dary Ducha Świętego („pneumatika”), znane z trzech katalogów: Rz 12:8–10 i 1 Kor 12:8–10. 28–30c. Występują tam między innymi charyzmaty uzdrawiania (charismata iamaton), a także dary czynienia cudów i mocy, słowo mądrości i wiedzy, dar rozróżniania duchów, prorokowania, mówienia językami i tłumaczenia języków. Do tego grona zaliczyć można także egzorcyzmy (Mk 16:17) czy wskrzeszanie umarłych (Mt 10:8)<sup>4</sup>. Charyzmaty w NT występują jednak generalnie w szerszym pojęciu. Odnoszą się do różnych przejawów działania Boga wobec człowieka, w tym: zbawienia (Rz 5:15–16), życia wiecznego (Rz 6:23), różnorodnych obdarowań osobistych (1 Kor 7:7), specjalnych przywilejów darowanych Izraelowi (Rz 11:29) czy wybawienia do niebezpieczeństwa śmierci (2 Kor 1:11). Termin „charisma/ta” nie jest więc terminem technicznym odnoszącym się wyłącznie do listy nadnaturalnych darów Ducha Świętego z katalogów Rz 12 i 1 Kor 12 (Fee, 2005, s. 144–146).

W tym przyczynku pragnę zwrócić uwagę na świadectwa ojców apostoelskich (przełom I / II w.) na temat charyzmatów. Na kartach ich pism sam termin „charisma/ta” pojawia się pięciokrotnie: po jednym razie w *Didache* i *Prima Clementis* oraz trzykrotnie w *Ignatianie*. Świadectw funkcjonowania konkretnych charyzmatów jest jednak zdecydowanie więcej.

<sup>1</sup> W artykule termin „kościół” występować będzie zamiennie z grecką postacią tego słowa („ekklesia”). Transkrybowany na język polski z dużej litery odnosi się do postaci uniwersalnej, a z małej litery, gdy dotyczy wspólnoty lokalnej. Podobnie w przypadku słowa „biskup”, które występuje w transkrypcji w postaci „episkop”.

<sup>2</sup> Termin „charisma” (l. poj.) występuje 8 razy (Rz 1:11; 5:15.16; 6:23; 1 Kor 7:7; 2 Kor 1:11; 2 Tm 1:6; 1 P 4:1); „charismata” (l. mn.) 6 razy (Rz 11:29; 12:6; 1 Kor 12:9.29.30.31), pozostałe formy po jednym przypadku: „charismati” (1 Kor 1:7), „charismaton” (1 Kor 12:4) i „charismatos” (1 Tm 4:14).

<sup>3</sup> Philo, *Legum allegoriae*, 3,78 (Philo Alexandrinus, 1896, ad loc.): „Znaleźć łaskę znaczy tylko to, jak sądzą niektórzy, podobać się komuś, lecz także to, że sprawiedliwy, badając, istotę rzeczy, dokonuje najcenniejszego odkrycia. Stwierdza mianowicie to jedno, że wszystko jest darem łaski Bożej [charisma], a nic nie jest podarunkiem stworzenia, ponieważ ono nie posiada niczego, lecz wszystko jest posiadłością Boga i dlatego rozdzielanie darów łaski [charisma], jest tylko Jemu właściwe” (cyt. za Filon Aleksandryjski, 1986, s. 152).

<sup>4</sup> W dłuższym zakończeniu Marka egzorcyzm występuje jako znak tych, którzy uwierzyli, podobnie jak glosalia czy modlitwa za chorych (16:17–18). W tym sensie egzorcyzm możemy zaliczyć do darów Ducha.

## 1. *Didache*

*Didache*, czyli *Nauka dwunastu Apostołów*, należy do najstarszych dzieł wczesnego chrześcijaństwa. Część współczesnych badaczy jest skłonna datować to niewielkie dziełko, ze względu na archaiczną terminologię teologiczną, kolegialną hierarchię i brak odniesień do charakterystycznych dla II w. zagrożeń, na drugą połowę I wieku lub sam początek wieku II (szerzej omówiono: Gajewski, 2005, s. 74-76). W tekście dokumentu pojawia się termin „charismata” na określenie daru Boga Ojca: Każdemu, kto cię [o coś prosi] daj i nie domagaj się zwrotu, ponieważ Ojciec pragnie dać każdemu z własnych charyzmatów (1,5)<sup>5</sup>.

Lektura *Didache* pozwala przyjąć, że szczególną rolę we wczesnochrześcijańskich wspólnotach pełnili wędrowni misjonarze i nauczyciele, nazywani w tekście zamienienie – apostołami, prorokami i nauczycielami. Użyty w tekście termin „apostolos” nie odnosi się do osób z grona Dwunastu Apostołów, ale należy go rozumieć zgodnie z etymologią jako „posłańca”, wędrownego ewangelisty (Misiarczyk, 2013, s. 88). Nieznany autor (raczej autorzy) daje swoim adresatom liczne wskazówki, jak mają postępować z prorokami i jak odróżniać proroków prawdziwych od fałszywych (11,1–9). Wśród udzielanych rad pojawia się zalecenie odnośnie do proroków, którzy pragną się osiedlić. Wspólnota nie powinna być bowiem miejscem, które zostaje wykorzystywane przez osoby pragnące żyć na jej koszt. Należy raczej w mądrości umożliwić każdemu godny zarobek w oparciu o pracę własnych rąk (12,1–5). W traktacie znajdujemy również wskazówki dotyczące sprawowania Eucharystii oraz udział w modlitwie dziękczynnej proroków: Co do Eucharystii, składajcie dziękczynienie w taki oto sposób: [...]. Prorokom zaś pozwólcie odprawiać dziękczynienie, jak długo zechcą. (9,1; 10,7)

O autorytecie proroków w tym czasie, świadczy także zalecenie związane z wyborami do lokalnej ekklesii: „Wybierzcie zatem sobie biskupów i diakonów godnych Pana [...]. Nie gardźcie więc nimi, gdyż należy im się wśród was to samo poważanie, co prorokom i nauczycielom” (15,1–2).

Wyodrębniony został zestaw kryteriów, jakimi należy kierować się przy osądzaniu prorocत्व. Prawdziwe prorocत्व wyróżnia się czystością motywacji proroka. Jeżeli prorok chciałby czerpać korzyści z szeroko rozumianej sfery finansowej za prowadzenie swojej posługi, na przykład poprzez „proroczą” zachętę do ofiarności na swoją rzecz, ma zostać uznany za fałszywego bez wdawania się w poprawność teologiczną treści poselstwa (Misiarczyk, 2013, s. 90–91).

Zwrócono uwagę na poprawność doktrynalną z regułą przedstawioną w pierwszej części dzieła (*Dwie drogi*), która jest zbiorem nauczania proroków ST oraz najwcześniejszą postacią Ewangelii, tzw. sekcją ewangeliczną (1,3b–2,1) (Gajewski, 2009, s. 335–341). Prorok powinien żyć zgodnie ze standardami Ewangelii, nie wolno mu żyć na koszt wspólnoty, co nie znaczy, że nie powinien być przez lokalną ekklesję wspierany. *Didache* wspomina między innymi prawo do korzystania przez proroków z pierwocin plonów zebranych przez członków wspólnoty (13,1–7).

<sup>5</sup> Tłum. własne. Pozostałe cytaty z pism ojców apostołskich za: Starowieyski, 1998, s. 68.

## 2. Klemens Rzymski, *List do Koryntian (Prima Clementis)*

Powszechnie przyjmuje się, że *Prima Clementis* został napisany około 96 roku (Turek, 2004, s. 33–34). Okoliczności, w jakich doszło do napisania tego tekstu, związane są z zamieszczeniem w społeczności Koryntu. Z listu wynika, że dotychczasowi przebiterzy zostali odsunięci od posługi we wspólnocie, a ich miejsce zajęli nowi. Autor nie może pogodzić się z tym stanem rzeczy i apeluje do Koryntian, by przywrócili poprzednich przebiterów do sprawowanych funkcji. Po pierwszej części (1–36), w której znajdujemy ogólne napomnienia. Klemens przechodzi do części drugiej (37–61), w której zajmuje się upomnieniami związanymi z sytuacją w ekklesii po rozłamie (Altaner, Stuiber, 1990, s. 107). W tym kontekście padają słowa o charyzmacie: „Niechaj każdy okazuje posłuszeństwo temu ze swoich bliźnich, który został obdarzony stosownym charyzmatem” (1 Kor 38,1).

Można przyjąć, że chryzmat, o którym mowa związany jest z urzędem, na podobieństwo tych przedstawionych przez Pawła w katalogach 1 Kor 12:28–30c, a być może także Ef 4:11, czyli apostołów, proroków i nauczycieli. Biorąc pod uwagę dane z *Didache*, możemy przyjąć, że episkopi i diakoni pełnili we wspólnocie rolę podobną do proroków i nauczycieli. Mielibyśmy w związku z tym do czynienia z traktowaniem urzędu jako daru charyzmatycznego, którego nie można lekceważyć, ani traktować dowolnie.

## 3. Ignacy z Antiochii (*Ignatiana*)

Do grona najwcześniejszych ojców Kościoła zalicza się również Ignacego, biskupa Antiochii (Pietras, 2000, s. 24). Jego siedem listów, napisanych około 110/117 r., to skarbnica wiedzy o Kościele początków II w. (Misiarczyk, 2004, s. 53, zob. nota 4). W listach Ignacego termin „charisma/ta” występuje trzykrotnie. W prologu *Listu do ekklesii w Smyrnie* możemy zauważyć formułę ustandaryzowaną na podobieństwo *Pierwszego listu do Koryntian* apostoła Pawła (1:7): „do Kościoła w Smyrnie w Azji, Kościoła, który wzbogacony w miłosierdziu wszelkimi darami, pełen wiary i miłości, nie pozbawiony żadnego charyzmatu, cieszy się dostojeństwem boskim jako nosiciel świętych przedmiotów” (Smyr [prolog]).

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy mamy do czynienia rzeczywiście z funkcjonowaniem wszelkiego rodzaju charyzmatów, czy raczej z formułą grzesznościową, charakterystyczną dla listu napisanego przez autora wykształconego w sztuce retorycznej szkoły drugiej sofistyki.

W kolejnym tekście dotyczącym charyzmatu Ignacy ostrzega wiernych wspólnoty efeskiej przed popadnięciem w grzech. Przypomina postać Jezusa, który został namaszczoney, by tchnąć w swój Kościół niezniszczalność (Ef 17,1). Mamy do czynienia z aluzją do Ducha Świętego, którego ze zgromadzenia pragnie usunąć podstępem książę tego świata. W dalszej części autor odwołuje się do daru mądrości i poznania objawiającego Boga w Jezusie Chrystusie. Napomnienie kończy pytaniem

retorycznym: „Dlaczego bezrozumnie idziemy na zatracenie nie pojmując daru [charisma], jaki Pan naprawdę zesłał?” (Ef 17,2).

Trzeci przypadek użycia słowa „charismata” związany jest z napomnieniem udzielonym Polikarpowi, biskupowi Smyrny. Ignacy zachęca Polikarpa, by zanosił modlitwę o poznanie rzeczy niewidzialnych i otwarcia się na obfitość charyzmatycznych darów: „[...] prosz o ukazanie ci rzeczy niewidzialnych, bo wówczas niczego ci nie zabraknie i będziesz obfitował we wszelkie dary [charismatos]” (Pol 2,2).

Autor nie wspomina, jakie konkretne charyzmaty miał na myśli. Poza samym występowaniem pojęcia „charisma/ta” w listach Ignacego znajdziemy również konkretne przykłady funkcjonowania tych darów. Szczególnie interesujący wydaje się fragment *Listu do Filadelfian*, w którym Ignacy przedstawił prorocstwo, jakie wygłosił w tej ekklesii:

Wołałem, będąc wśród was, mówiłem wielkim głosem, głosem Boga: „Trwajcie przy biskupie, prezbiterach i diakonach”. Niektórzy podejrzewali mnie, że mówiłem tak, gdyż dowiedziałem się poprzednio o jakimś rozłamie. Świadkiem mi Ten, dla którego jestem więźniem, że nie wiedziałem tego od żadnego człowieka. Duch to głosił, mówiąc: „Nie czyńcie nic bez biskupa, strzeżcie swego ciała jako świątyni Boga, kochajcie jedność, unikajcie podziałów, stańcie się naśladowcami Jezusa Chrystusa, tak jak On jest naśladowcą Boga”. (Filad 7,1-2)

Ignacy, znany z nawoływania do jedności chrześcijan i podporządkowania się wiernym lokalnych ekklesii biskupom, należy do obrońców ustroju monoepiskopalnego. Podkreślając w swoich listach rolę episkopa, jako zwierzchnika całej ekklesii, odniósł się do problemu, z jakim borykali się wierni wspólnoty w Filadelfii. Najwyraźniej zaistniał w tej ekklesii jakiś rozłam, o którym wcześniej Ignacy nie wiedział. Z tego powodu przypisał swoją intuicję Duchowi Świętemu, dlatego zwrócił się do zgromadzonych z apelem, by nie czynili niczego bez biskupa, a także, by dbali o jedność kościoła, unikali podziałów, pamiętając, że ich ciała są świątynią Boga. Proroczy apel zakończył wezwaniem o naśladowanie Chrystusa. Akcentując swój brak wcześniejszej wiedzy o trudnościach, jakie przeżywała społeczność, zwrócił uwagę na aktywność Ducha Świętego, który inspiruje wiernych do przekazania poselstwa aktualnego dla wspólnoty. W ten sposób stał się narzędziem Ducha, który wskazał na zagrożenie i jednocześnie ukazał sposób, w jaki można się ustrzec przed niebezpieczeństwem (Robeck, 1996, s. 735). Dar może być zidentyfikowany jako słowo poznania lub prorocstwo.

#### 4. List Barnaby

*List Barnaby* to dzieło anonimowe powstałe prawdopodobnie w pierwszej połowie II wieku (120 r.?)<sup>6</sup> w Aleksandrii, na co naprowadza zastosowana w tekście metoda alegoryczna. Właściwie nie jest to list, lecz skomplikowany traktat dogmatyczno-

<sup>6</sup> W tekście mamy aluzję do próby odbudowania Świątyni Jerozolimskiej, zburzonej w 70. Próba, o której mowa, została najprawdopodobniej podjęta w roku 119 (Starowieyski, 1998, s. 204, nota 134).

-moralny napisany w kluczu dwóch dróg (Pietras, 2000, s. 20). W 16 rozdziale autor omawia kwestię świątyni, przeciwstawiając tę zburzoną przez Rzymian nową, która została zbudowana przez samego Boga. Ta nowa świątynia, czyli Kościół, jest miejscem zamieszkania samego Boga (Barn 16,8). Autor kreśli przed czytelnikami obraz budowy Kościoła, wspominając dar prorokowania, który jest konsekwencją przebywania Boga w swojej nowej świątyni, w sercu wierzącego: „Bóg mieszka prawdziwie w nas, w domu naszego serca. [...] On sam w nas prorokuje, On sam w nas mieszka” (Barn 16,8–9).

## 5. Hermes, *Pasterz*

Innym świadectwem obecności charyzmatów w dobie ojców apostoelskich jest *Pasterz*, dzieło Hermasa. Marek Starowieyski nazywa autora jednym z proroków kościoła rzymskiego, a dzieło apokalipsą powstałą w rzymskich kręgach charyzmatycznych (Starowieyski, 1998, s. 206). Apokaliptyk pochodzi z początku II wieku. Pewne dowody w tekście pozwalają datować dzieło na czasy Klemensa Rzymskiego (Gajewski, 2010, s. 232–238)<sup>7</sup>. F. Sullivan stwierdza: „mamy podstawy, by stwierdzić, że dopiero od Aniceta (155–166) Kościół w Rzymie kierowany był przez biskupa, którego pozycja przypominała pozycję Ignacego i Polikarpa” (2001, s. 143), ale swoją ostateczną postać przyjęło ono około 140 r. (Pieszczoł, 1964, s. 78; Misiarczyk, 2004, s. 39). Przez wielu pisarzy chrześcijańskich III wieku uważane było za natchnione i kanoniczne (Pietras, 2000, s. 22–23). Dzieło, proveniencji judeochrześcijańskiej (Szulc, 2005, s. 14n), składa się z trzech części: *Pięciu Wizji*, *Dwunastu Poleceń (Przykazań)* i *Dziesięciu Paraboli (Podobieństw)*. W całości stanowi ciekawe świadectwo przemian związanych z praktyką pokutną. Szczególnym problemem, omawianym w dziele była kwestia odpuszczenia grzechu apostazji. Jak zauważa Henryk Pietras: „[na podstawie *Przykazania 4,3*] możliwa jest pokuta i ponowne przyjęcie do Kościoła kogoś, kto wyparł się wiary po chrzcie, ale tylko raz jeden” (1991, s. 41). Trafny wydaje się sąd Johannes Quastena, który określił dzieło mianem wielkiego rachunku sumienia kościoła rzymskiego, który en block nie przeszedł pomyślnie próby w obliczu prześladowań (2005, s. 97).

W ekklesii musiało być wielu proroków. Stąd istotną sprawą było ustalenie kryteriów umożliwiających rozpoznawania proroka prawdziwego od fałszywego. Szczególnie pouczające jest w tym względzie *Przykazanie 11*. Zaczyna się od obrazu trzech mężczyzn. Ten trzeci został przedstawiony jako fałszywy prorok (*pesudoprofetes*). Celem jego aktywności jest mącenie umysłu wiernych i wystawianie ich na próbę (11,2–3). Nieco dalej udziela odpowiedzi na pytanie, jak rozpoznać prawdziwego proroka od fałszywego. W pierwszej kolejności wskazuje na cechy prawdziwego proroka: Na podstawie jego życia poznasz człowieka, który ma Ducha Bożego. Po

<sup>7</sup> Autor otrzymał polecenie, by spisane objawienia przesłać Klemensowi, a całość dzieła przeczytać w rzymskiej ekklesii w obecności starszych (Wizja 2,2). Nie jest pewne, czy wspomniany Klemens jest tożsamy z autorem Listu do Koryntian, ale biorąc pod uwagę odwołanie się do starszych, a nie do biskupa, wskazuje na wczesny etap hierarchii kościelnej, przed wykształceniem w Rzymie monoepiskopa.

pierwsze, ten, co ma ducha przychodzącego z wysoka, łagodny jest, spokojny, pokorny, stroniący od wszelkiego występku czy próżnej pożądlivosti tego świata. (11,7-8).

Podobnie jak w przypadku *Didache* ważną kwestią jest rozpoznania proroka na podstawie stylu życia. Cechy charakterystyczne, wyróżniające prawdziwego proroka odpowiadają chrześcijańskiej wizji człowieka pobożnego. Na czoło najważniejszych cnót wysuwa się pokora, gotowość do samouniżenia oraz łagodność i pokój.

Przeciwieństwem takiej postawy jest duch wyniosły, lubujący się w wyróżnieniach i pierwszych miejscach (Misiarczyk, 2013, s. 93–94). Szczególną cechą fałszywych proroków jest chciwość. Tu znowu dostrzec możemy podobieństwo z *Didache*. Wyniosłość i interesowność ewidentnie dyskredytują proroka, jak się o tym możemy przekonać w dalszej części pouczenia (11,11–14).

Hermas krytykuje prorocтва przekazywanie prywatnie. Zgodnie z tą opinią prorok, który unika oficjalnych zgromadzeń wspólnoty, a wybiera indywidualne kontakty, naraża się na zarzut fałszerstwa. Przy okazji autor krytykuje również proroków, którzy odpowiadają na pytania na podobieństwo pogańskiego wieszczawyroczni (11,3–4).

Prawdziwy prorok, w odróżnieniu od fałszywego, nie stroni od powszechnego zgromadzenia, o czym świadczy kolejny tekst. To właśnie na oficjalnym spotkaniu wspólnoty dochodzi do prawdziwej manifestacji ducha proroczego, tam jest bowiem niezawodne kryterium oceny prorocтва w postaci wiary całej wspólnoty (11,9). Sformułowanie „Anioł ducha proroczego” to, zgodnie z judeochrześcijańską wizją pneumatologiczną (podobnie zresztą jak chrystologiczną), synonim Ducha Świętego, na podobieństwo Pawłowego wyrażenia: „duchy proroków są poddane prorokom” (1 Kor 14,32). Życie i uczynki, ale też sposób prorokowania oraz głoszona nauka – to istotne elementy, które pozwalają odróżnić prawdziwego proroka od fałszywego (Misiarczyk, 2013, s. 94).

## Zakończenie

Analizowany materiał pozwala stwierdzić występowanie charyzmatów w epoce ojców apostoelskich. Najliczniej argumentów dostarczają dwa dokumenty: *Didache* i *Pasterz* Hermesa. Pierwszy świadczy o istnieniu wędrownych charyzmatycznych apostołów, proroków i nauczycieli. Dzieło samo w sobie ukazuje najstarszej formy funkcjonowania chrześcijańskich wspólnot i swoim charakterem odpowiada pierwszemu wiekowi. Przejmowanie kontroli nad lokalnymi ekklesiami przez charyzmatyków nie jest postrzegane w kategoriach niebezpieczeństwa, wręcz przeciwnie – dostrzegamy raczej zalecenie ścisłej współpracy środowiska lokalnego z wędrownymi charyzmatykami. Autor/Autorzy *Didache* podkreślają szczególną rolę proroków, którzy mogą się osiedlać i aktywnie uczestniczyć w czasie sprawowania eucharystii. Podobnie rzecz się ma z drugim dokumentem. Napisany w kluczu apokaliptycznym, wielokrotnie czyni aluzję do różnych charyzmatycznych darów. Często pojawiają się prorocy; cały język tej księgi przesiąknięty jest obecnością charyzmatów. Często pojawiają się słowa wskazujące na wizje i objawienia, jakich

doświadcza autor: „gdy tak się modliłem, otworzyły się niebiosa [...], w czasie snu otrzymałem, bracia, objawienie [...], oto widzenie, bracia, jakie ujrzałem” (Wizja 1,1,4, Wizja 2,8,1; Wizja 4,22,1). Praktycznie we wszystkich pozostałych dziełach epoki (Klemens, Ignacy, w dokumentach odnoszących się do Polikarpa) występują wątki charyzmatyczne – proroctwa, wezwania do otwarcia się w pobożności na dary łaski. Warto też zwrócić uwagę, że geografia charyzmatów u Ojców Apostolskich nie jest ograniczona do jednego środowiska, ale sięga od Syrii po Rzym.

## Bibliografia

- Altaner, B., Stuiber, A. (1990). *Patrologia. Życie, pisma nauka Ojców Kościoła*. Warszawa: PAX.
- Bartnicki, R. (2006). Dary Ducha Świętego w świetle tekstów biblijnych. *Warszawskie Studia Teologiczne*, 19, 171–184.
- Bauer, W. (1971). *Griechisch - Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Fee, G.D. (2010). Dary Ducha. W: G.F. Hawthorne, R. Martin, D. Reid (eds.), *Słownik teologii św. Pawła* (s. 144–146). Warszawa: Vocatio.
- Filon Aleksandryjski. (1986). *Pisma*. T. 1. O stworzeniu świat. Alegorie Praw. O Dekalogu. O cnotach. Warszawa: PAX.
- Gajewski, W. (2005). Inicjacja w pismach Ojców Apostolskich na przykładzie *Didache* i *Pierwszego listu do Koryntian* Klemensa Rzymskiego. *Christianitas Antiqua. Commentationes*, 1, 74–76.
- Gajewski, W. (2009). Idea dwóch dróg jako podstawa moralności społecznej Kościoła w nauczaniu Ojców Apostolskich. *Socjologia religii*, 8, 325–345.
- Gajewski, W. (2010). *Charyzmat, urząd, hierarchia*. Kraków: WAM.
- Kudasiewicz, J. (1979). Rola charyzmatów w Kościele pierwotnym w świetle listów św. Pawła. W: S. Łach, M. Filipiak, H. Langkammer (red.), *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*. T. 4 (s. 97–112). Lublin: Zakład Małej Poligrafii KUL.
- Liddell, G., Scott, R., Jones, H.S., McKenzie R., (1996). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Misiarczyk, L. (2004). *Pierwsi apologety greccy. Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz* (Przekład, wstęp, przypisy, oprac. J. Naumowicz). Kraków: Wydawnictwo M.
- Misiarczyk, L. (2004). Prymat Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku. *Vox Patrum*, 24(46–47), 51–77.
- Misiarczyk, L. (2013). Charyzmat prorocki w pierwszych wiekach Kościoła. *Studia Płockie*, 41, 85–100.
- Philo Alexandrinus. (1896). *Legum allegoriae*. W: L. Cohn, P. Wendland (eds), *Opera quae supersunt*, vol. I (s. 51–168). Berolini: Typis et impensis Georgii Reimerii.
- Pieszczocho, S. (1964). *Patrologia. Wprowadzenie w studium Ojców Kościoła*. Poznań – Warszawa – Lublin: Księgarnia św. Wojciecha.
- Pietras, H. (1991). *By nie milczeć o Bogu. Zarys teologii Ojców Kościoła*, Kraków, s. 43.
- Pietras, H. (1991). *By nie milczeć o Bogu. Zarys teologii Ojców Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo Maszachaba.
- Pietras, H. (2000). *Początki teologii Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Potts, J. (2009). *A History of Charisma*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Quasten, J. (2005). *Patrology. The Beginnings of Patristic Literature. From the Apostles Creed to Irenaeus*. Vol. I. Notre Dame: Ave maria Press (reprint z 1950).

- Robeck, C.M. (1996). Gift of Prophecy. W: S.M. Burgess, G.B. McGee (eds.), *Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements* (s. 728–740). Grand Rapids: Zondervan.
- Starowieyski, M. (oprac.). (1998). *Pierwsi świadkowie*. (tłum. A. Świderkówna). Kraków: Wydawnictwo M.
- Sullivan, F.A. (2001). *From Apostles to Bishops. The development of the episcopacy in the early church*. New York – Mahwah: Newman Press.
- Szulc, F. (2005). *Syn Boży w „Pasterzu” Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej*. Seria: *Studia Antiquitatis Christianae. Series nova* 2. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Theißen, G. (2004). *Czasy Jezusa. Tło społeczne pierwotnego chrześcijaństwa*. Kraków: Wydawnictwo WAM
- Turek, W. (2004). Prima Clementis: zagadnienie prymatu biskupa Rzymu w ujęciu współczesnych opracowań patrystycznych. *Vox Patrum*, 24(46–47), 33–49.